

5.2.3. Державні природоохоронні документи

Конституція України передбачає питання захисту природного довкілля в 12 статтях (статті 3, 13, 14, 16, 50, 66, 85, 92, 106, 116, 119, 142). Стаття 13 свідчить, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами відповідно до закону.

У статті 16 вказується, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

У статті 66 передбачено, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

Кодекси України присвячені окремим сферам природного довкілля (надрам, землі, воді, лісу). Вони встановлюють не лише правила користування, управління, охорони, а і питання стандартизації і термінології. Наприклад, Водним кодексом (1995 р.) передбачені такі тлумачення і норми:

- басейн водозбірний – частина земної поверхні і товщі ґрунтів, з яких відбувається стік води у водостік або у водойму;
- вода дренажна – вода, яка профільтрувалася з певної території та відводиться за допомогою дренажної системи з метою пониження рівня ґрунтових вод;
- вода зворотна – вода, що повертається за допомогою технічних споруд і засобів господарської ланки кругообігу води в його природні ланки у вигляді стічної, шахтної, кар'єрної чи

- дренажної води;
- водокористування загальне (купання, плавання на човнах, рибальство, водопій тварин, забір води без застосування технічних пристроїв та з криниць) здійснюється громадянами безкоштовно, а спеціальне (забір води з застосуванням технічних пристроїв та скидання зворотних вод) є платним і лімітованим;
 - водосховище – штучна водойма місткістю більше 1 млн. м³, збудована для створення запасу води та регулювання її стоку;
 - водоохоронна зона – природоохоронна територія вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм, на якій господарська діяльність регулюється, зокрема забороняється використання стійких та сильнодіючих пестицидів, влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
 - забруднення вод – несприятливі зміни складу і властивостей води водного об'єкта в результаті надходження до нього забруднюючих речовин;
 - засмічення вод – принесення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод;
 - зона санітарної охорони – територія і акваторія, де запроваджується особливий санітарно-епідеміологічний режим з метою запобігання погіршення якості води джерел централізованого господарсько-питного водопостачання, а також з метою забезпечення охорони водопровідних споруд;
 - прибережна захисна смуга – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлюється більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони (ширина смуги в метрах складає для малих річок, струмків і потічків, а також ставків менше 3 гектарів – 25, для середніх річок і водосховищ на них, а також ставків більше 3 га – 50, для великих річок і водосховищ на них та озер – 100, для морів, морських заток і лиманів – 2000 метрів). У захисній смузі забороняється розорювання земель, влаштування літніх таборів для худоби, будівництво будь-яких споруд, миття та

- обслуговування техніки, влаштування звалищ, гноєсховищ тощо;
- ставок – штучно створена водойма місткістю не більше 1 млн. м³;
 - річка мала – така, площа водозбору якої не перевищує 2 тис. км² (річка середня – від 2 до 50 тис. км²; річка велика – більше 50 тис. км²).

Згідно з Водним кодексом України водні об'єкти поділяються на загальнодержавні та місцевого значення (поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області, та підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання). Державне управління здійснюється за басейновим принципом. Незалежно від підпорядкування річки з метою збереження гідрологічного, гідробіологічного та санітарного стану забороняється спорудження в басейні водосховищ і ставків загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в маловодний рік, який спостерігається один раз у двадцять років.

Лісовий кодекс України прийнято у 1994 р. Ліс – це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева і кущі, тварин, мікроорганізмів і інших природних компонентів, котрі у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище. Ліси України за своїм призначенням і місцезнаходженням виконують переважно екологічні, естетичні, виховні та інші функції і мають обмежене експлуатаційне значення. Усі ліси разом із земельними ділянками, не вкритими лісовою рослинністю, але наданими для потреб лісового господарства, складають лісовий фонд України.

Ліси по своєму значенню розподіляються на 2 групи. До першої групи відносяться ліси, які виконують головним чином природоохоронні функції. Вони бувають водоохоронними (смуги лісів по берегах рік, озер та інших водних об'єктів), захисними (протиерозійні, захисні лісові полоси, байрачні ліси та інші ліси степових, лісостепових і гірських районів), санітарно-гігієнічними та оздоровчими (ліси навколо населених пунктів і підприємств, ліси охорони джерел водопостачання і лікувально-оздоровчих територій), заповідні і лісоплодові насадження. До другої групи відносяться ліси,

які мають поряд з екологічними і експлуатаційне значення.

Кодекс регламентує порядок використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками (види і способи рубок, випас худоби, розміщення пасік, заготівля деревинних соків, плодів, грибів, ягід, лікарських рослин тощо), лісорозведення і відновлення лісів, охорони і захисту тощо. В декількох статтях Кодексу містяться посилання на вимоги Законів України “Про тваринний світ” і “Про природно-заповідний фонд України”.

Кодекс України про надра (1994 р.) встановлює, що надра – це частина земної кори, яка розташована під поверхнею суші та дном водойм і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Завданням Кодексу про надра є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорони прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян. Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки на користування. Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. Родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водойм, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання. Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення (сировина піщано-гравійна, цегельно-черепична, а також для хімічних меліорантів ґрунтів, для будівельного вапна та гіпсу, для будового каменю).

Надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам шляхом видачі спеціального дозволу (ліцензії) та гірничого відводу на ділянку надр. Для видобування прісних підземних вод і родовищ торфу надра у користування надаються без гірничого відводу. Користування надрами є платним, крім випадків використання надр для власних потреб, для організації

геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, для здійснення розвідки корисних копалин, геологічних зйомок, еколого-геологічних та палеонтологічних досліджень, контролю за режимом підземних вод. Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без ліцензій та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 м і прісні підземні води до 20 м.

З метою попередження негативних демографічних, соціальних і екологічних наслідків інтенсивного видобування корисних копалин встановлюються квоти на видобування окремих видів корисних копалин.

Закони України регламентують взаємовідносини між людьми та окремими природними сферами чи об'єктами.

Закон України *“Про охорону навколишнього природного середовища”* (1991 р.) визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища (НПС) в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Основними принципами охорони НПС є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- запобіжний характер заходів щодо охорони НПС;
- екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони НПС, використання та відтворення відновлювальних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- обов'язковість екологічної експертизи;
- науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на НПС;
- гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан НПС, формування у населення екологічного світогляду.

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: НПС як сукупність природних і природно-

соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Закон регламентує повноваження Рад народних депутатів, органів управління та громадських об'єднань у галузі охорони НПС.

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан НПС, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень Закон передбачає створення системи державного моніторингу НПС.

Природні ресурси України відносяться до загальнодержавних або місцевих. До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- територіальні та внутрішні морські води;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- атмосферне повітря;
- підземні води;
- поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Закон України *“Про охорону атмосферного повітря”* (1992 р.) спрямований на збереження сприятливого стану атмосферного повітря (АП), його відновлення і поліпшення для забезпечення екологічної

безпеки життєдіяльності людини, а також відвернення шкідливого впливу на НПС. Він визначає правові й організаційні основи та екологічні вимоги у галузі охорони та використання АП.

У галузі охорони АП встановлюються:

- нормативи екологічної безпеки АП (гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин у АП для людей і об'єктів НПС та гранично допустимі рівні (ГДР) акустичного і електро впливу на АП для людей і об'єктів НПС);
- нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) забруднюючих речовин у АП і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами;
- граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, що відводяться у АП при експлуатації технологічного та іншого обладнання, споруд і об'єктів;
- нормативи використання АП як сировини основного виробничого призначення;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів.

Викиди забруднюючих речовин у АП стаціонарними джерелами можуть здійснюватись тільки за дозволами, які видаються органами Міністерства охорони НПС.

Для забезпечення охорони та ефективного використання АП впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають:

- встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин у АП;
- встановлення лімітів використання повітря як сировини основного виробничого призначення;
- встановлення нормативів плати і розмірів платежів за викид забруднюючих речовин у АП;
- встановлення нормативів плати за перевищення лімітів викидів та видачу дозволів на використання АП;
- встановлення нормативів плати за використання АП як сировини основного виробничого призначення;
- надання підприємствам і громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, безвідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологічних

процесів, здійсненні інших природоохоронних заходів.

Закон України *“Про тваринний світ”* (1993 р.) встановлює, що об’єктами тваринного світу є:

- хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби тощо) і безхребетні (членистоногі, молюски тощо) тварини в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), що перебувають у стані природної волі;
- частини диких тварин (роги, шкіра тощо);
- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо);
- залишки викопних тварин: нори, хатки, лігва, мурашники та інше житло і споруди тварин;
- місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, інші території, що є середовищем перебування об’єктів тваринного світу.

Законом встановлено правила використання тваринного світу, регулювання чисельності тварин, охорони тваринного світу, права та обов’язки громадян тощо.

Регулювання взаємовідносин між людиною і тваринним світом передбачено й іншими законами. Зокрема, в Законі *“Про виключну (морську) економічну зону України”* (1995 р.) передбачені умови збереження і використання рибних і інших живих морських ресурсів.

Закон України *“Про природно-заповідний фонд України”* (1992 р.) визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об’єктів. Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об’єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об’єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду (ПЗФ) України належать:

- природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні природні ландшафтні парки, заказники (ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, гідрологічні, загальногеологічні та карстово-спалеологічні), пам'ятки природи (комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні), заповідні урочища;
- штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, екологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях устанавлюються охоронні зони, в межах яких не допускається будівництво промислових та інших об'єктів.

У Законі розглянуто наступні питання:

- режим територій та об'єктів ПЗФ в залежності від рівня та особливостей заповідника;
- науково-дослідні роботи на територіях та об'єктах ПЗФ;
- економічне забезпечення організації і функціонування ПЗФ;
- порядок створення й оголошення територій та об'єктів ПЗФ;
- управління в галузі організації, охорони та використання ПЗФ;
- охорона територій та об'єктів ПЗФ, контроль за додержанням їх режиму;
- відповідальність за порушення законодавства про ПЗФ;
- міжнародне співробітництво в галузі охорони і використання територій та об'єктів ПЗФ.

Контрольні запитання і завдання

1. Виконати аналіз змісту статей 3, 14, 85, 92, 106, 116, 119, 142 Конституції України з позиції екоправа.
2. Виконати аналіз змісту Земельного кодексу України з позиції екоправа.
3. В чому різниця між водокористуванням загальним і спеціальним?
4. Нанести на карті природоохоронні території берегів річки.
5. Як визначити максимально допустимий об'єм водосховищ у

басейні річки?

6. Що таке лісовий фонд?
7. Скласти перелік дій у лісі, на які потрібно мати дозвіл.